

Een Deventer onderduikgeschiedenis

Oscar Westers

De geschiedenis van de Deventer onderduikers in de Tweede Wereldoorlog is fraai vastgelegd door Hans van Beeck in zijn boek *Moed en mededogen* uit 2018. Eén van de adressen die Van Beeck hebben aangezet tot dit uitgebreide speurwerk, is het huis waar ik in 2016 met Pieta Schoenmaker ging wonen: J.P. Sweelinckstraat 11¹, een hoekwoning grenzend aan de Reinckenstraat in het hart van de wijk Zandweerd. In 1921 is de woning gebouwd in een voor die tijd moderne stijl, welke veel mensen nu liefkozend 'jaren dertig huizen' noemen. De stijlbreuk met de parallel lopende Radstakeweg is abrupt te noemen. De huizen in de nieuwe straat werden destijds verhuurd aan voornamelijk onderwijzers en ambtenaren. Tijdens de oorlog was dit nog bijna de rand van de stad. Van Beeck liet zich rond 2010 door een vriend van het Etty Hillesum Centrum vertellen dat op onze zolder zeven onderduikers hadden gezeten. Een verbazingwekkend aantal, gezien de beperkte omvang ervan. En het blijken er zelfs nog meer te zijn geweest. Dit is hun verhaal.

Ansichtkaart van de net gebouwde Sweelinckstraat, gezien vanuit de Eerste Weerdseweg. Nummer 11 is niet zichtbaar, aangezien nummer 13 in de rechterrij – in het midden van de foto - uitsteekt. De zichtbare hoekhuizen geven wel een goed beeld van hoe nummer 11 eruit zag.

In de jaren dertig werd Sweelinckstraat 11 bewoond door het echtpaar Jan Blokker (1894-1978), Geertje (Gé) Blokker-De Groot (1895-1965) en hun drie kinderen Jacob (roepnaam Jaap, 1921), Dini (1924) en Johan (1929)

¹ Destijds huisnummer 20. In de jaren vijftig en zestig zijn huizen in Deventer massaal omgenummerd. In dit verhaal noem ik steeds de huidige nummering.

Dini, Gé, Jan en Johan Blokker in 1945.

Jan Blokker was een zoon van Jacob Blokker (Sint Maarten, Noord-Holland, 1865 - Deventer 1933), die van 1884 tot 1930, met een korte onderbreking, werkzaam was als onderwijzer in Holten. In Holten stond Jacob als vriendelijk en innemend bekend en vooral om zijn 'ongeëvenaarde humor', zoals het *Deventer Dagblad* optekende ter gelegenheid van zijn pensionering. Als dank kreeg hij van de Holtense burgemeester een stoel en van het schoolhoofd een wandelstok, in de ijdele hoop dat Jacob daar nog lang van zou kunnen genieten.

Links Jacob Blokker als onderwijzer van de Holtense dorpschool in 1928.

Blokker woonde in een helaas gesloopt huis op de Kerkstraat:

Het tweede huis links was van de Blokkers in Holten. Onbekend is wie er in de tuin staan.

Het gezin had in het boerendorp vanwege Jacobs beroep een zeker aanzien. Zoon Jan wilde niet altijd in het gewenste plaatje passen. Zo gaat het verhaal dat hij als jochie in de toren

van de Holtense dorpskerk was geklommen. Toen zijn ouders daar in de buurt aan het wandelen waren, zag Jacob zijn acrobatische zoon op die merkwaardige plek hangen. Daarop vroeg hij zijn echtgenote: 'Vrouw, wilt u uw zoon zien?' Prompt viel ze flauw. Jan had dus al op jonge leeftijd een eigenzinnig en avontuurlijk karakter.

Op 6 juli 1920 trouwde hij in Holten met Geertje (Gé) de Groot, geboren in Amsterdam. Haar eerste zes levensjaren bracht Geertje door in een Amsterdams weeshuis, waarna ze werd opgenomen door een Apeldoorns gezin. Daar viel ze op vanwege haar verstand, hetgeen de weg opende naar een diploma en loopbaan als onderwijzeres, onder meer in Espelo, wat zij tot het huwelijk bleef doen. Jan en Geertje kenden elkaar dus uit de onderwijswereld. Na een periode in Lochem, verhuisde het groeiende gezin in 1927 naar Spaarpotstraat 32 in Deventer en een jaar later naar Mr. De Boerlaan 99. In augustus 1932 ging het inmiddels voltallige gezin naar de Sweelinckstraat. Het waren roerige jaren, ook omdat Jans enige zus Jenneken in 1929 overleed, zijn moeder Berentdina in 1930 en vader Jacob, sinds hij weduwnaar was inwonend bij Jan en Gé, in 1933. Jan werkte in Deventer als leraar Duits aan de ULO op de Ceintuurbaan. Daar stond hij bekend als een uitstekende vertolker van Hitlermoppen. Gé was inmiddels gestopt met werken en *fulltime* huisvrouw geworden.

Een van Jans collega's was Salomon Mozes (Sam) Noach (1892-1979), docent handelswetenschappen. Salomon woonde met zijn vrouw, de vioollerares Martha Noach-Frankfort (1902-1984) op nog geen vijftig meter afstand van de Blokkers in de Reinckenstraat. Zij werden in het voorjaar van 1943 de eersten van een groeiende groep onderduikers op de zolder van de Blokkers, van waaruit zij nota bene hun eigen achtertuin konden zien liggen. Op dat moment waren de meeste Joodse inwoners van Deventer al gedeporteerd. Dat Salomon en Martha 'pas' op 8 april 1943 onderdoken, kwam omdat Salomon tot dan toe 'gesperrt' was van deportatie. De *Sperre* was een regeling tussen de Duitse bezetter en de Joodse Raad die Joden met specifieke beroepen vrijstelde van oproepen tot transport naar (werk)kampen. Sam was 'gesperrt' omdat hij was aangesteld als hoofd van de op bevel van de Duitse bezetter opgerichte aparte Joodse lagere school in de Assenstraat.

Salomon kwam uit een bekende Joodse familie: zijn vader Moos had een handel in de Noordenbergstraat, hoek Klooster: de 'sajetbaal', bij restauratie begin jaren tachtig weer prominent zichtbaar gemaakt in een muuradvertentie:

'De sajjetbaal' (links) van Moos Noach (rechts) opnieuw zichtbaar gemaakt.

Moos was een neef van een nog bekendere Deventer koopman: 'De man van Deventer', ook wel bekend als 'Goedkope Sam'. Jawel, Sam & Moos, dit is geen grap. Van zijn handel is eveneens een muuradvertentie teruggebracht in het straatbeeld, op de hoek Nieuwstraat-Kuiperstraat. Voor de fijnproevers: De 'man van Deventer' was eigenlijk afkomstig van de Zutphense familietak, die lager in aanzien stond.

Logo van Moos' Sajetbaal.

Terug naar Salomon, die in 1910 zijn hbs-diploma behaalde. In Deventer haalde hij zijn onderwijzersdiploma aan de kweekschool. Na een intermezzo in Hoorn, waar hij als aspirant-onderwijzer inwoonde bij het gezin van de godsdienstleraar Salomon Abraham Witsen naast de synagoge op de Italiaanse Zeedijk, keerde Salomon in 1917 terug naar Deventer. Daar trouwde hij negen jaar later met Martha Frankfort, dochter van de Deventer antiquair Benjamin Frankfort en Rebekka Vomberg. Aangezien zij tien jaar in leeftijd verschilden, hadden Martha's ouders hier aanvankelijk bezwaar tegen. Maar de liefde overwon.

In de Eerste Wereldoorlog was Salomon gemobiliseerd en onder meer gelegerd in Oldebroek. Hij bracht het tot officier (luitenant) bij de infanterie. Martha was klaarblijkelijk gecharmeerd door de geüniformeerde officier, als hij met verlof in Deventer uit de trein stapte. In Martha vond Salomon een jonge vrouw met een muzikaal talent. Martha kreeg in Deventer vioolles van de destijds bekende muzieklerares Nel Rijken en deed haar examen bij de beroemde muziekpedagoog Sam Swaab. Zij werd lid van de Nederlandse Toonkunstenaars Vereniging en gaf onder meer les aan de muziekscholen van Arnhem en Deventer.

Trouwfoto Salomon en Martha, 18 november 1926.

Het stel woonde achtereenvolgens op Vleeshouwerstraat 4 (1927), Rijkmanstraat 32 (1928) en Reinckenstraat 1 (1932). Dat was toen een nieuwbouwwoning, opgeleverd twee maanden voordat de Blokkers naar de Sweelinckstraat kwamen. Op de Reinckenstraat werden twee kinderen geboren: Roberta (1932) en Ben (1936).

Het gezin Noach, ca. 1937: Salomon, Roberta, Ben en Martha.

Salomon werkte als leraar op de Noorderschool aan de Zwolseweg - waarvan tegenwoordig alleen de voorgevel nog overeind staat en 's avonds als leraar handelswetenschappen op de Handelsavondschool aan de Ceintuurbaan.

Salomon Noach als onderwijzer op de Noorderschool.

Al spoedig na de Duitse inval werd het Joden steeds lastiger gemaakt deel te nemen aan het openbare leven. De discriminerende maatregelen troffen nadrukkelijk ook het onderwijs, zowel voor leerlingen, studenten als onderwijsgevers. Op 1 maart 1941 werden alle

Joodse onderwijzers ontslagen, een half jaar later moesten Joodse kinderen naar aparte scholen. Salomon werd in september 1941 hoofd van de nieuwe Joodse lagere school, gevestigd in een voormalige Fröbelschool aan de Assenstraat. Een van de leerlingen overigens was zijn eigen zoon Ben, die als zesjarige in het tweede en tevens laatste Joodse schooljaar 1942-1943 in klas 1 begon. Het schooljaar 1941-1942 had Ben doorgebracht aan de aparte Joodse kleuterschool.

Ben Noach in het marechaussee-pak van de verloofde van de dienstbode van de Noachs, Zandweerd, ca. 1941.

De *Sperre* voor Salomon betekende niet dat de autoriteiten het gezin met rust lieten. In de nacht van 27 op 28 november 1942 werd zelfs een arrestatie verricht door de rechercheurs Elzinga en De Vries, aangezien Martha had getelefoneerd met de telefoon van de burens, terwijl telefoneren voor Joden verboden was. Op 2 december werden de Noachs weer vrijgelaten, mogelijk toch vanwege de status als *Gesperrten*.

Persoonsbewijs van Martha, met de beruchte J van Jood en het Sperre-stempel, 1942.

Volgens zoon Ben heeft het gezin zijn vrijlating te danken aan politie-inspecteur Hendrik Richie, een omstreden figuur in de Deventer politiewereld. Aan de ene kant was hij betrokken bij diverse arrestaties, onderhield hij contacten met de Duitse politie en werkte hij als docent aan de beruchte SS-politie-opleiding in Schalkhaar, maar aan de andere kant schoot hij het Deventer verzet en onderduikers herhaaldelijk te hulp, waardoor hij uiteindelijk met behulp van datzelfde verzet moest onderduiken. Zo heeft Richie er volgens Ben persoonlijk voor gezorgd dat zijn familie werd vrijgelaten en gedurende de arrestatie overdag niet in de cel hoefde te verblijven. Overigens had die vrijlating ook nog een naar vervolg, want het huis in de Reinckenstraat was intussen dichtgespijkerd.

In de eerste maanden van 1943 hield de bezetter uit onvrede over het 'tegenvallende' aantal Joden dat zich meldde voor transporten, diverse razzia's, waardoor het kwijnende Joodse leven definitief uit de openbaarheid verdween. Salomon zag steeds meer stoelen leeg blijven in zijn school aan de Assenstraat. Het gezin Noach moest in februari gaan wonen in een kamer op het adres Welle 6, de woning van de Joodse familie Frank, waar meerdere Joodse gezinnen werden gedwongen op een kluitje bij elkaar te gaan wonen. Dat leverde onvermijdelijk spanningen op, men begon zich met elkaars kinderen te bemoeien. Salomon en Martha kregen onder die vernederende omstandigheden opdracht van de bezetter om zich met de laatste Deventer Joodse ingezetenen op 9 april 1943 te melden bij de Algemene Werkliedenvereniging 'Help U zelve!' achter het station aan de Diepenveenseweg (nu toepasselijk in gebruik als rouwcentrum). Vanuit dat gebouw, waar voor de oorlog de Deventer Joodsche Tooneelvereniging frequent optrad, werden de Deventer deportaties georganiseerd door de *Sicherheitsdienst*, zetelend in Arnhem. Maar zover lieten Salomon en Martha het niet komen. De dag tevoren doken ze onder, mogelijk eerst in de kelder op J.P. Sweelinckstraat 22 bij onderwijzeres Willy van Alstee, maar al gauw op de zolder van de Blokkers. De kinderen waren tevoren buiten de stad ondergebracht (daarover verderop meer).

Amper vijftig meter van je huis gaan onderduiken bij een bevriende collega op de zolder van een hoekhuis met twee dakkapellen, dat klinkt als vragen om problemen. Er moest in ieder geval snel een schuilplaats gebouwd worden. De hoofdindeling van de zolder lijkt sinds de oorlog niet te zijn veranderd: rechtdoor vanuit het trappenhuis de grootste kamer, waarvan de dakkapel uitkijkt op de hoek Reinckenstraat-Sweelinckstraat, links een langgerekte opbergruimte zonder dakkapel onder de kap en rechts een kleine kamer waarvan de dakkapel uitkijkt op achtertuinen van de Sweelinckstraat, Reinckenstraat, Radstakeweg en Eerste Weerdseweg. Daar is ook nog net het bovenste deel van de Lebuinus-toren zichtbaar. Onder het schuine dak werden met houten planken twee schuilplaatsen

getimmerd door de zoon van Jan Blokkers vriend Paul Lodérus, woonachtig op de Zwolseweg. Hij heeft dat op meer adressen gedaan en scheen er goed in te zijn.

De onderduikers maakten van de moppen-tappende nazi-criticus Jan een verzetsman. Via Lodérus, van beroep districtshoofd provinciale waterstaat Overijssel, werd hij een actief lid van de 'Congsigroep', die zich bezig hield met het helpen van onderduikers en daaraan gerelateerde activiteiten zoals het vervalsen van persoonsbewijzen, illegale 'handel' in bonkaarten en spionage. Deze groep staat bekend als een verzameling liberaal denkende, relatief elitaire mannen, merendeels lid van sportvereniging *Utile Dulci*, die zich op 'doenerige' wijze met illegaliteit bezig hield. Dat paste goed bij Jan, die voortdurend eten nodig had voor 'zijn' groeiende groep onderduikers, en veilige plekken om heen te gaan in geval van nood.

Het relatief elitaire en liberale karakter van de Congsigroep past veel minder bij Jan. Op de ULO stond hij te boek als communist, al is de vraag hoe letterlijk dat moet worden genomen. In de rubriek 'losse herinneringen' van een jubileumuitgave van de school uit 1983 wordt Jan als eerste genoemd: 'Dhr. Blokker was een "communist" van het goede soort. De deuren van zijn huis waren nooit afgesloten. "Als ze wat willen stelen, doen ze het maar. Dan hebben ze het zeker harder nodig dan ik." Hij vertelde nooit over zijn rol in het verzet in W.O.II, hoewel iedereen wist dat hij daarin actief was geweest. Hij was een vriendelijke "oosterling" die er doorgaans "morsig" uit zag. In een rustig ogenblik maakte hij veelal toilet voor de klas. Wanneer hij boos was, ontstak hij soms in grote drift. Daar hij op een podium resideerde, liep je de kans bij hem te moeten komen, om dan letterlijk van het podium te worden geschopt. Gezien zijn vriendelijk karakter, schrok hij vermoedelijk harder dan de leerling zelf. Maandenlang heeft hij mij en nog twee leerlingen bijles gegeven in Duits. Deze lessen gaf hij thuis en hij heeft er nooit iets voor willen hebben.'

De oorlog bleef niet ongemerkt op de ULO. Leraren probeerden de onrust tussen NSB-kinderen en hun tegenstanders zo veel mogelijk te beperken, maar scheldpartijen en af en toe een vechtpartij kwamen wel voor. Over het algemeen was bekend wie als betrouwbaar gold en wie niet. De verwijdering van joodse leerlingen deed de spanningen toenemen, evenals de vordering van het schoolgebouw door de *Wehrmacht*, die er in mei 1942 een kazerne van maakte. De lessen werden voortaan gegeven op noodlocaties, zoals een kleuterschool op de Rijsweerdsweg, en ook wel bij onderwijzers thuis. Vanaf april 1943 was een van die noodlocaties triest genoeg de voormalige joodse school. In het najaar van 1944 was van lesgeven geen sprake meer. De oudere jongens van de school werden gedwongen aan het werk gezet verdedigingslinies te graven aan de IJssel bij Wilp en Olst onder leiding van de organisatie Todt en hun onderwijzers fungeerden voortaan als opzichters.

Jan heeft dat niet meegemaakt, aangezien hij toen al enige tijd gevangen zat in Duitsland. Met zijn reputatie van anti-Duits-gezind communist werd hij uiteraard verdacht van illegale activiteiten, met name van hulp aan onderduikers. Dat kwam de Blokkers op diverse huiszoekingen te staan. Maar ook de ULO was een keer aan de beurt. D. Wansink, een collega van Jan, daarover: 'Op een morgen zaten we weer bij elkaar in een der lokalen. Plotseling werd de school omsingeld door Nederlandse S.A. (dacht ik zo). Zij kwamen het lokaal binnen en de aanvoerder eiste de persoonsbewijzen. (...) Na controle zei de voorman: "De heer die wij zoeken is niet aanwezig." Op de vraag van de heer Scheenstra (hoofd van de school) wie dat dan wel was, was het antwoord: "De heer Blokker." "O", zei de heer Scheenstra, "die heeft zich ziek gemeld". "Nee", was het antwoord, "die is ondergedoken, hij heeft een joods gezin onderdak verleend." Ik zie nog Scheenstra, die naast de tafel op het podium stond, op een stoel neervallen met de woorden: "Het is toch niet waar." Men zal begrijpen dat het comédie was: hij was volledig op de hoogte.'

Jan is meerdere keren ontsnapt aan arrestatie, maar werd uiteindelijk toch opgepakt, kort na een huiszoeking, verricht door de beruchte SS-politie van Schalkhaar. Dat gebeurde niet thuis, maar in Apeldoorn, waar hij vanwege de huiszoeking naartoe was gevlucht en door een oud-leerling - inmiddels lid van de SS - zou zijn herkend en verraden als anti-Duits gezind leraar Duits. Een andere versie is dat er geen verraad in het spel was, maar aan het oppakken van Jan een arrestatie voorafging van een vrouw die in haar tas een foto had van

de Deventer synagoge aan de Golstraat en het adres van de Blokkers. Vast staat dat hij via Amersfoort in een gevangenis in Münster is beland.

De huiszoeken en ook geruchten over mogelijke huiszoeken hebben natuurlijk veel onrust gebracht bij de onderduikers. Meerdere keren moesten zij in de haast elders worden ondergebracht als iemand van het verzet was gepakt en mogelijk geheimen zou prijsgeven aan de ondervragers. Op de dag van de arrestatie moesten de bewoners van de zolder direct elders in de buurt ondergebracht worden. Dat was elke keer als dit nodig was een gevaarlijke activiteit en gebeurde daarom meestal 's avonds en dan nog het liefst met een aantal tegelijk. In dit geval gingen de onderduikers tijdelijk naar Richard Paffraedstraat 25 en Lagestraat 75. Het vervoer was altijd link. Zo ging Martha op de fiets naar de Paffraedstraat verkleed als verpleegster met Ben achterop als meisje met een capeje. Gé Blokker en dochter Dini hebben na hun arrestatie enkele dagen vastgezeten voor ondervraging, maar ze lieten niets los. Een nieuwe inval van de Duitsers op de Sweelinckstraat terwijl de onderduikers op tijdelijke adressen zaten, leverde weer niets op. Vervolgens zijn de overgebleven Blokkers ijskoud doorgestaan met onderdak verlenen aan hun onderduikers, wat bijzonder gevaarlijk was met Jan in Duitse handen. Van zijn kennissen die ook onderduikers hadden, noemt Congsigroep-kopstuk Paul Lodéris in zijn opgetekende memoires niet voor niets de Blokkers als eerste 'met speciale vermelding vanwege de grote moed die deze familie aan de dag heeft gelegd'.

Lodéris merkt nog iets interessants op over zijn vriend Jan ten tijde van de arrestatie: 'Gelukkig was Jan Blokker zeer bekend en daardoor kregen we al gauw bericht, dat hij was gezien in Holten. Hij werd vervoerd op een tankwagen richting Duitse grens. Via smokkelbriefjes kwam later het bericht binnen, dat hij was opgesloten in de spelonken van een oude gevangenis te Münster.' Dit laat zien dat Jan in zijn oude dorp Holten, waar inmiddels al lang geen familie meer woonde, nog steeds een bekend gezicht was. En dat was handig, want in Holten was altijd wel aan voedsel te komen, zoals kool, aardappelen en rogge. Bovendien gingen via de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) flinke partijen bonkaarten van Holten naar Deventer. Ongetwijfeld had Jan hier een rol bij. Buurtgenoten waren bekend met het beeld van een zwaar bepakte Jan, terugkomend van het station richting huis. Holten kreeg er overigens ook iets waardevols voor terug. De Joodse familie Kater, onder wie de latere PvdA-voorzitter Jaap, vond via Jan verschillende onderduikadressen in Deventer en overleefde daar als een van de weinige Holtense Joodse families de oorlog.

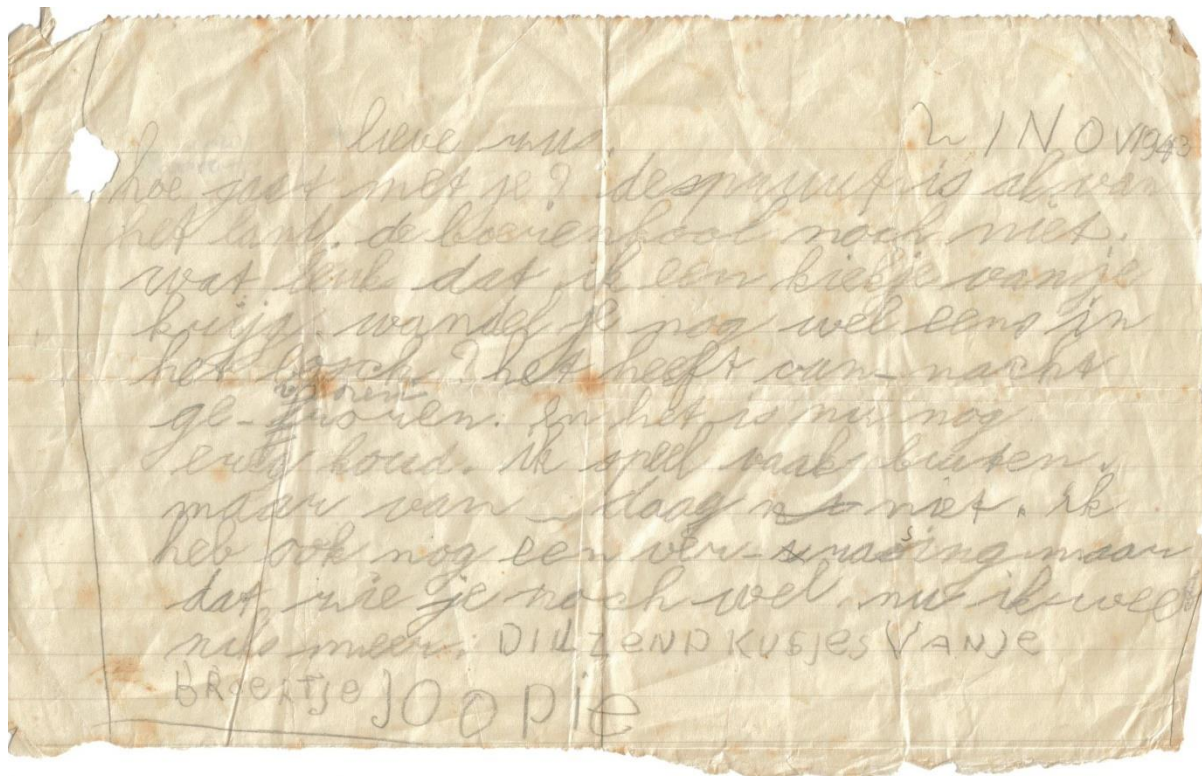
Honger werd er op zolder in de Sweelinckstraat nooit geleden, met name dankzij de Holtense connecties. Mede daardoor lukte het Jan en Gé om de sfeer goed te houden. Daarbij hielp het bijzonder humoristische karakter van Jan, waar dochter Dini ook iets van had meegekregen. 'Een deugniet', zo typeert Ben Noach hem. Wat verder bijdroeg aan de goede sfeer, was dat Jan en Salomon elkaar al lang kenden als buurtgenoten en collega's. Gé droeg het hare bij aan het welbevinden van de onderduikers. 's Avonds laat kwamen de volwassen onderduikers beneden in de woonkamer samen en dronken dan - indien voorradig - op haar uitnodiging een kop surrogaatkoffie. Te gezellig werd het niet, een gezamenlijke hobby ontbrak. Zo waren Jan en Gé fanatieke (competitie-spelende) bridgers, maar Salomon en Martha niet.

Beperkingen van de bewegingsvrijheid waren er te over. In het huis kon alleen gefluisterd worden en de onderduikers moesten wegblijven bij de ramen. Ze zouden als buurtbewoners ook direct herkend worden. De gordijnen vroeg sluiten kon niet, want dat zou opvallen. Het huis verlaten in hun eigen buurt, wat sommige onderduikers op andere adressen in Deventer wel eens deden, was al helemaal geen optie. Salomon en Martha stonden vroeg in de ochtend als het nog donker was op, om schoonmaakwerk in huis te doen en op die manier zich nuttig te maken.

De kinderen van Salomon en Martha waren na de opheffing van Salomons *Sperre* elders ondergedoken, maar zouden uiteindelijk op de zolder van de Sweelinckstraat met hun ouders worden herenigd: Ben in april 1944, na een overval op zijn onderduikadres in Twello

en Roberta in december 1944 vanwege de hongerwinter die in Zeist voelbaarder was dan in Deventer.

Ben verbleef precies een jaar op boerderij De Kolkhof (na de oorlog afgebrand) van de familie Harm en Mies Vink-Kaspers, groenteboeren tussen Deventer en Twello. Daar waren maar liefst zestien onderduikers. Wegens verraad werden veertien van hen in april 1944 door de Gestapo opgepakt en vervolgens gedeporteerd. Twaalf van de veertien overleefden dat niet. Maar de jongste twee onderduikers, Ben en een boerenknecht, waren op het moment van de arrestatie niet in huis. De zevenjarige Ben was net buiten gaan spelen, kreeg nog wel een SD-er met getrokken pistool achter zich aan, maar wist zich te verstoppen in het korenveld achter de boerderij. Daar hield hij zich de rest van de dag schuil. Dezelfde avond heeft een buurman Ben op de fiets en verkleed als meisje over de IJsselbrug naar de Sweelinckstraat gebracht. Daar hadden zijn ouders spannende, maar ook hoopvolle uren doorgebracht, want het nieuws dat de jongste gevangene vijftien was had hen al in de middag bereikt.

Briefje van Ben onder de schuilnaam Joopie aan zijn zus Roberta, 21 november 1943, waarin hij onder andere schrijft: 'Ik speel vaak buiten'. Dat simpele gegeven zou hem in het volgende jaar zijn leven redden.

Roberta verbleef op een adres in Zeist, waar ze het niet echt naar de zin had en haar familie erg miste. Hoopgevend voor haar waren de geregelde bezoeken die Dini bij haar bracht. Dini studeerde Engels en reisde daarvoor wekelijks naar Amersfoort. Geregeld bezocht ze tijdens die reizen Roberta in Zeist en nam dan door Salomon gecorrigeerd huiswerk mee, nieuw schoolwerk en brieven van Salomon en Martha. Roberta miste warmte van de vrouw die haar onderdak verleende. Daarom waren de bezoeken van Dini extra belangrijk voor haar. Wegens het aanbreken van de hongerwinter kwam Roberta eind 1944 over naar de Sweelinckstraat, waar ze liefdevol werd opgevangen. Dini gaf haar toen ook les in de talen Latijn en Duits (!). Hierdoor had Roberta ondanks twee jaar zonder lesbezoek geen schoolachterstanden toen de oorlog was afgelopen. Ben had zelfs een voorsprong toen hij na de oorlog weer op school kwam, dankzij de vele schooltaken die hij van zijn vader kreeg.

Een leraar als vader die niet kan werken, dat zal wel eens te veel van het goede zijn geweest. Maar de kinderen kregen ook tijd voor ontspanning. De kleine kamer rechts op

zolder fungeerde onder andere als hun speelkamer. Vanuit het dakraam waren bovendien geregeld vliegtuigen te zien die het gemunt hadden op de bruggen over de IJssel. Salomon deed oefeningen met de kinderen om de discipline bij alarm erin te houden. Bij luchtalarm moesten de onderduikers schuilen in de kleine kelder, met een stahoogte van 1,40 meter bepaald geen luxe.

Een merkwaardige rol in huis was weggelegd voor Johan, de jongste zoon van Jan en Gé, die duidelijk niet lekker in zijn vel zat. In het laatste oorlogsjaar verbleef hij als enige (jonge)man van het gezin Blokker thuis. Zijn oudere broer Jaap zag hij niet sinds die in 1937 op zijn zestiende had gekozen voor een loopbaan in de koopvaardij en zijn vader zat gevangen in Duitsland. De scholen waren gesloten en over de onderduikers in huis mocht hij natuurlijk met niemand praten. Hij raakte steeds meer in zichzelf gekeerd en maakte af en toe zijn moeder wanhopig, vooral wanneer het vliegtuigalarm ging. Soms was hij dan niet thuis, wat haar onrustig maakte. En als Johan er wel was, weigerde hij in de kelder te gaan. Op een dag riep hij naar de 'duikers' in de kelder: 'Zitten jullie nu al weer met jullie kop onder de pleebuis?' Andere keren klom hij op het dak om naar de bombardementen op de bruggen door de geallieerden te kijken.

Niet alleen voor Gé en Dini, maar ook voor de onderduikers was dergelijk gedrag - hoewel misschien verklaarbaar - lastig om mee om te gaan. Er dreigde immers altijd gevaar, ook nadat Jan als doelwit voor huiszoekingen was verdwenen. 'Reguliere' razzia's voor de *Arbeitseinsatz* door de landwacht leverden eveneens gevaar op voor de onderduikers. Voordeel van zulke acties was dat ze zichtbaarder waren en onderduikers vaak tevoren maatregelen konden nemen. Martha en Ben hebben diverse keren voor korte tijd elders ondergedoken gezeten, bijvoorbeeld bij Henk en Maaike (broer en zus) Pruim aan de Rembrandtkade en kort voor de bevrijding bij de familie Klingen-Faassen op Sweelinckstraat 27, waar een vrijwel onvindbare maar ook moeilijk te bereiken schuilplaats was gecreëerd op zolder boven een kast.

Hoeveel onderduikers er in totaal in huis hebben gezeten, is lastig te zeggen, aangezien er nogal wat 'verhuisd' werd en de zolder soms ook korte tijd als noodopvang fungeerde. 'Een tijd lang zat ik met 13 onderduikers in huis', getuigde Gé na de oorlog. Zij was altijd bereid om hulp te bieden aan mensen in nood, veelal aan kinderen. Mogelijk speelde haar eigen verleden als weeskind in Amsterdam daarbij een motiverende rol. Salomon sprak van 'zeven onderduikers en hun kinderen'. Wie er in ieder geval ook lange tijd verbleven, waren Salomon Amsel en Henriëtta Noach-Frankenhuis, een neef en nicht die gewoond hadden in een kapitaal pand op Noordenbergsingel 6 en een handelsfirma hadden tegenover de Sajatbaal op het Klooster, waar nu de Atheneumbibliotheek is gevestigd. Over Salomon Amsel gaat het verhaal dat hij onderweg van Welle 6 naar de Sweelinckstraat voortdurend een zakdoek voor zijn neus hield om zijn joodse gelaatstreken af te schermen.

Henriëtta en Salomon Amsel Noach, ca. 1950.

Salomon Amsel Noach (midden, met hoed), te midden van zijn werknemers in het Noordenbergkwartier, ca. 1950.

Naast de familie Noach hebben ook Jules en Sophia Veerman-Katan uit Heemstede geruime tijd op de zolder verbleven. Alle onderduikers op Sweelinckstraat 11 hebben de oorlog overleefd, op één na: onderwijzer Meijer (Bubi) van Spiegel, al dan niet toevallig een neef van Simon (Semmy) van Spiegel (1910-1943), hoofd van de Joodse school voor voortgezet onderwijs en achterneef van Sophie van Spiegel (1890-1943), onderwijzeres op de Joodse lagere school van Salomon Noach. De overlijdensjaren van die familieleden laten zien dat het

voor Joden van wie de *Sperre* ophield wat de Duitsers betreft snel afgelopen was. Een lot dat Bubi bespaard had kunnen blijven, maar hij kreeg het benauwd op de zolder en koos voor een schuilplaats achter de Ark in de synagoge aan de Golstraat. Dat Bubi koos voor de synagoge, valt mede te verklaren uit het feit dat zijn vader Falk daar als koster werkte, het was dus een beetje zijn tweede thuis. Helaas is hij daar in juni 1944 met een aantal andere Joden tegelijk verraden en weggevoerd naar Westerbork en Auschwitz (begin september). Bubi overleefde in strikte zin de oorlog, maar overleed alsnog een dag na de Duitse capitulatie, op 9 mei 1945 in Polen. Zijn verloofde, de knappe Duitse Jodin Hilde Körner, oogde met haar blond geverfde haar niet direct Joods, werkte ook nog enige tijd gewoon door tijdens de oorlog, maar dook uiteindelijk toch onder, eerst bij de Blokkers, later op de Hoge Wal. Ook zij koos vervolgens voor de helaas verraden schuilplaats in de synagoge, maar overleefde de Duitse kampen wel. In juni 1945 schijnt ze nog even verbleven te hebben op haar oude schuiladres aan de Sweelinckstraat.

Deventer heeft veel schade geleden door de mislukte bombardementen op de bruggen vanaf oktober 1944. Een veelzeggend verhaal daarover is dat je bij bomalarm het beste onder een van de bruggen kon gaan schuilen. De bevrijding door de Canadezen in april 1945 daarentegen verliep ronduit vlot. Op 10 april konden de onderduikers eindelijk veilig naar buiten. Hoewel veilig... dat was het die dag nog allerminst, want Duitsers vuurden lukraak granaten af, die onder meer neerkwamen in de Brinckerinckstraat, die amper tien meter van Sweelinckstraat 11 begint. Volgens buurtgenoten oogden de kinderen van de onderduikers opvallend bleek, wat niet zo vreemd mag heten met zo'n tekort aan daglicht achter de kiezen. Het weerzien met buurtgenoten was natuurlijk heel bijzonder na al die tijd van spanning en opsluiting. Roberta vloog een achterbuurjongen van de Radstakeweg om de hals, verklarend dat ze hem al die maanden steeds kon zien vanaf de zolder.

Hoewel het onderduiken dus eigenlijk wonderbaarlijk succesvol is geweest, was er niet echt reden voor feest. Martha verloor haar ouders, broer Harry - boekhandelaar te IJmuiden - en zus Kitty, onderwijzeres te Amsterdam. Extra wrang detail: haar ouders werden - 71 en 72 jaar oud - in 1942 vermoord in Auschwitz op de in de Duitse geschiedenis zo beladen datum 9 november.

V.l.n.r. Martha, Rosetta, Harry en Kitty, ca. 1915.

Salomon verloor twee van zijn drie broers (Bram en Charles) met hun gezinnen. Zijn ouders hebben het allemaal gelukkig niet hoeven meemaken, zij waren al voor de oorlog overleden.

Salomon (tweede van rechts) met v.l.n.r. zijn boezemvriend Fre Raland en broers Thijs, Bram en Charles, 1942.

In juni 1945 is de familie Noach terug verhuisd naar de Reinckenstraat. Hun huis was twee jaar lang bewoond door het gezin van NSB-er en WA-man C.J. de Kreek, aanvankelijk instructeur aan de SS-politie-opleiding in Schalkhaar en later hoofd van de luchtbescherming Deventer. De Noachs moesten het doen met het huisraad van deze ongenode tijdelijke bewoners, want hun oorspronkelijke eigendommen waren spoorloos verdwenen. Verondersteld mag worden dat de *Jüdische Verwaltung* in Zwolle als beheerder van in beslag genomen Joodse bezittingen in de regio daar het fijne van geweten heeft. De zolder van de Reinckenstraat was in het voorjaar van 1945 nog bezaaid met NSB-attributen, zoals insignes en vlaggetjes.

De 'zuivering' van De Kreek - internering tot juni 1948 en levenslang verbod op werken voor de overheid - heeft niet veel om het lijf gehad, want volgens Ben werkte hij al na relatief korte tijd weer bij het Gewestelijk Woningbureau of Arbeidsbureau. Mogelijk heeft zijn verweer van augustus 1945, dat hij op de opleidingsschool in Schalkhaar tegenwicht zou hebben geboden aan de nationaalsocialistische propaganda, effect gehad. Er zijn in ieder geval tekenen dat De Kreek tegen het eind van de oorlog zijn best deed om gematigd over te komen. Ook zijn opstelling bij zijn aanhouding op 10 april 1945 door de gewapende verzetsman en onderduikgever Hendrik Rudolf Krüger van Radstakeweg 16 wijst daarop. Na zijn dienstpistool te hebben afgegeven, verklaarde De Kreek altijd te hebben geweten dat de Noachs bij Blokker zaten ondergedoken. Vermoedelijk verklaarde hij dit om Krüger, vermaard leraar Engels en bevriend met de Noachs en Blokkers, milder te stemmen.

Een andere grote erfenis van de oorlog was het in huis nemen van hun Eindhovense nicht Roseke (1932) en neef Hans (1935), die Auschwitz op miraculeuze wijze hadden overleefd en van wie de ouders, Salomons broer Abraham Mozes (Bram) Noach (1893) en schoonzus Stella Cohen (1893) daar in 1945 zijn gestorven.

Salomon en Martha in de achtertuin aan de Reinckenstraat, met achter hen Roberta, neef Hans, Ben en nicht Roseke, ca. 1946.

Martha en Salomon waren buitengewoon actief voor de gedecimeerde Deventer Joodse gemeenschap, die zich sterk richtte op de (wording van de) nieuwe staat Israël. Tegelijk moest er gewoon brood op de plank komen. Daarom startte Salomon avondcursussen bedrijfsadministratie aan huis en ging werken bij accountantskantoor Slot.

In 1953 zijn Salomon en Martha, zoals veel Joden in die jaren, geëmigreerd naar Israël. Ben volgde een half jaar later; hij bleef achter om zijn einddiploma HBS-a te halen en ging naar de kibboets waar zijn zus reeds enige tijd woonde.

Ben (links) actief in een jazzcombo op de HBS, met de cello van zijn vermoorde oom Harry, kort voor vertrek naar Israël.

Roberta emigreerde al in 1951 naar Israël, woonde drie jaar in een kibboets, waar ze haar man Zelig Matmor uit Londen ontmoette. Vanaf dat moment heette zij Ruth. Van 1983 tot 1995 woonden ze in Kenia, waar Zelig werkte als landbouwadviseur voor de Wereld Bank. Ruth was in Israël pianolerares, Ben werd accountant, nadat hij in 1954 de kibboets had verlaten naar Tel-Aviv. Met een moeder die vioolles gaf en een vader gespecialiseerd in de bedrijfsadministratie, vielen de appels niet ver van de boom.

Hoe verging het de Blokkers na de bevrijding? Over Jan gaan twee verhalen de ronde. Het eerste is dat hij in Münster werd opgehaald door Dini. Het tweede is spectaculairder: hij zou tijdens een transport van de gevangenis in Münster naar een werkkamp daar in de buurt, bij het naderen van de Geallieerden, zijn ontsnapt en vervolgens bevrijd gebied (in het zuiden van Nederland) hebben bereikt. Hoe dan ook, Jan heeft de nodige ontberingen meegemaakt en het had gemakkelijk anders kunnen aflopen. Deventer-kenner Ibele van Tongeren daarover: 'De heer Blokker was een bekende verschijning in Deventer en omgeving. Het feit dat hij als leraar Duits die taal vloeiend sprak en ook zijn felle uitstraling hebben waarschijnlijk zijn leven gespaard.'

Over de persoonlijke impact van zijn gevangenschap heb ik geen informatie gevonden. Wel is er de volgende anekdote van kort na de oorlog: Jan kwam het huis van de Noachs in gerend omdat hij snel een kruik heet water nodig had voor zijn vrouw, die een spit-aanval had. Toen de fles klaar was, stond Jan, gebogen over de tafel, diep geconcentreerd de krant te lezen. Zijn eigen haast en de lichte paniek van zijn omgeving had hij compleet uit het oog verloren. Martha vroeg hem verbaasd of hij niet eens terug moest naar zijn lijdende vrouw.

Een ander verhaal vertelt dat Jan erg warrig deed toen hij na een bezoek bij zijn vriend en collega Krüger op de Radstakeweg een handschoen kwijt was. De vraag is of dit gewoon typisch Jan was, of dat de oorlogsgebeurtenissen toch ook hun sporen hadden nagelaten in zijn hoofd.

De oorlog bleef Jan en Gé in ieder geval nog jaren na de bevrijding bezighouden. Zo betuigden ze in de jaren vijftig adhesie inzake het (grootser) herdenken van de februaristaking en inzake protest tegen gratieverlening aan oorlogsmisdadiger Willy Lages. In Deventer hadden ze de naam communisten te zijn, maar dat kon niet al te openlijk. Ze namen een abonnement op CPN-krant *De Waarheid*, maar lid van de CPN werden ze niet. Dat zou Jan waarschijnlijk in de problemen hebben gebracht als leraar, want de overheid weerde communisten uit ambtelijke beroepen. Gé had als huisvrouw meer vrijheid om voor haar overtuigingen uit te komen. Dat deed ze volop bij de Nederlandse Vrouwenbeweging (NVB, opgericht in 1946), die zich steeds openlijker ontwikkelde tot een sub-organisatie van de CPN. Van 1948 tot 1956 zat Gé in het hoofdbestuur van de NVB, waarvan de laatste jaren als voorzitter. In die rol hield ze vurige pleidooien tegen 'oorlogshitsers' en bewapening, voor sociale rechtvaardigheid en gelijkberechtiging van mannen en vrouwen. Volgens *De Waarheid* wilde ze hiermee haar verzetswerk van tijdens de bezetting voortzetten: 'Na de oorlog bleef zij de ontwikkeling in de wereld nauwgezet volgen. Zij zag, dat het weer verkeerd zou gaan.'

Gé spreekt in 1952 een bijeenkomst van 'CPN-ers en partijlozen' toe in de Amsterdamse Apollohal. Rechts is nog net zichtbaar CPN-voorman Paul de Groot.

Lid van de CPN is Gé nooit geworden. Toch voelde ze zich bij de communistische partij het meest thuis, 'omdat ik op het standpunt sta, dat de Communistische Partij de enige partij is die werkelijk opkomt voor de welvaart van het volk hier in Nederland', zo tekende het tijdschrift van de NVB *Vrouwen voor vrede en opbouw* uit haar mond op. Voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1952 stond Gé als onafhankelijk kandidaat op de lijst van 'CPN en partijlozen'. De uitslag viel echter tegen en Gé werd niet gekozen voor de Tweede Kamer.

Begin 1956 trok Gé zich om gezondheidsredenen terug als voorzitter van de Nederlandse Vrouwenbeweging. Mogelijk heeft dat de Blokkers de nodige ellende bespaard, want in november van dat jaar trok een golf van verontwaardiging door Nederland toen Russische troepen de Hongaarse opstand neersloegen. Heel bekend zijn de rellen bij Felix Meritis, het hoofdkantoor van de CPN, maar er werden op meer plekken in het land aanvallen uitgevoerd, waaronder op huizen van NVB-sters. De kwestie-Hongarije speelde ook in huize Blokker, waar Jan op een van die hectische novemberdagen werd gebeld door Marie Krüger van de Radstakeweg met de vraag of hij het met de Russische inval eens was. Jan mompelde van niet en kreeg als antwoord dat dat maar goed was, anders zou de vriendschap per direct voorbij zijn.

Eind jaren vijftig, tegen de pensioengerechtigde leeftijd, zijn Jan en Gé verhuisd naar een flat op de Ceintuurbaan.

Jan en Gé Blokker op de Ceintuurbaan, ca. 1960.

De kinderen waren inmiddels hun eigen weg gegaan. Johan volgde zijn broer Jaap op de grote vaart. Beiden hebben zich gevestigd in de Verenigde Staten. Johans relatie met Jan en Gé was en bleef aarzelend. Hij had het gevoel het nooit goed te kunnen doen in hun ogen. Johan leek best getalenteerd, maar was niet van plan te studeren. Een lastig gegeven in een onderwijzersgezin. Desondanks werd hij in Amerika succesvol in een functie als vice-president van multinational Hewlett Packard. En mooi detail: hij raakte er goed bevriend met Stan Getz, de grote jazz-legende.

Dan was er nog Dini, die Gé door dik en dun had gesteund met het helpen van de onderduikers. Zij had eerst een behoorlijke knoop op te lossen aan het eind van de oorlog. Dini had zich met Rob Hilhorst uit Bergen verloofd op 30 januari 1943, als ongunstig voortekenen op de dag af tien jaar nadat Hitler rijkskanselier was geworden. De volgende middag liet het jonge stel zich feliciteren door belangstellenden op de Sweelinckstraat, waar

toen nog geen onderduikers woonden. Rob was een handige jongen. Zo bouwde hij een fiets die elektriciteit opwekte. Volgens Johan kon je met die fiets een 10watt gloeilamp opladen. Vanwege de jacht op mannen voor de *Arbeitseinsatz* werd Rob een van de onderduikers op de zolder.

Intussen raakte Dini op hem uitgekeken, maar zij durfde de relatie niet te verbreken tijdens de moeilijke laatste oorlogs-winter. Bovendien hielp Rob waar mogelijk met klusjes in huis, waar Gé hem dankbaar voor was. Dini kreeg steeds meer interesse voor Jan Bril, zoon van een bekende bakker uit Voorst, die ze nog kende van haar schooltijd. Probleem was wel dat hij katholiek was en de familie Blokker niet gelovig. Gé was officieel Nederlands-hervormd, de anderen stonden niet geregistreerd bij een kerkgenootschap. Na de bevrijding verloor dat probleem min of meer bij toeval zijn scherpe kantjes, omdat Jaap in de Verenigde Staten was getrouwd met een katholiek meisje, Mary genaamd. Tijdens een verblijf in Deventer gingen Jaap en Mary wekelijks naar de Heilig Hart Kerk op de Zwolseweg, op twee minuten loopafstand van huis. Dini ging dan mee. Zo werd de barrière met de katholieke Jan Bril geslecht en trouwde ze uiteindelijk met hem.

Na de emigratie naar Israël hielden de Noachs en Blokkers frequent contact. In 1965 overleed Gé, aanleiding voor de Noachs om de bijzondere daden van Jan en Gé onder de aandacht te brengen van Yad Vashem, dat hen beiden eerde met de onderscheiding *Rechtvaardige onder de volkeren*. In het voorjaar van 1967 reisde Jan naar Israël en plantte daar ter gelegenheid van deze eervolle onderscheiding een boom op naam van hem en Gé in de Laan van de Rechtvaardigen onder de Volken. Uiteraard was dat indrukwekkend, maar Jan bleef Jan. Het landschap daar kon hem niet bekoren: 'Te veel stenen', zei hij dan. Later zijn de namen van de Blokkers ook nog gegrift in het holocaust monument in Washington als extra eerbetoon.

Jan plant zijn boom voor hem en Gé in Jeruzalem, voorjaar 1967.

Bronnen

Alledaags leven. Herinneringen aan Deventer in oorlogstijd (Deventer 1995): Herinneringen van Paul Lodéru (87-101) en Jeugtherinneringen van Ibele van Tongeren (103-115)

H.J. van Baalen, Joods leven te Deventer & omstreken (Deventer 1998)

Hans van Beeck, Moed en mededogen. Onderduikhuizen voor Joden in Deventer 1942-1945 (Deventer 2018)

Bevolkingsregister Deventer 1920-1940 (online)

Deventer Dagblad 31-1, 29 en 30-4-1930, 6-5-1986

<https://www.dutchjewry.org>

Coen Hilbrink, De ondergrondse. Illegaliteit in Overijssel 1940-1945 (Den Haag 1998)

Etty Hillesum Centrum, familiemap Noach; vertrouwelijk werkbestand Lex Rutgers

M.J.G. Hols en H.J. Steunenbergh, Holten in oorlogstijd. Kroniek van Holten gedurende de jaren van de tweede wereldoorlog (Nijverdal 1984)

IISG: archief NVB, map 7-8, 19-22, 37, 80, 133a; archief CPN, inv.nr. 756, 1025-1026, 1195

Interview met Willy Hoogstraten, Deventer-kenner, 3-1-2019

Jan Jaap Kelder, De Schalkhaarders. Nederlandse politiemannen naar nationaal-socialistische snit (Utrecht/Antwerpen 1990)

Correspondentie familie Noach met Yad Vashem, 1967 (via Ben Noach)

Correspondentie familie Noach met familie Blokker, oktober-november 2001 (via Ben Noach)

Skype-gesprek met Ben Noach 14-1-2017 en diverse mail-contacten met Ben Noach 2017-2019

Mail van Lex Rutgers van Etty Hillesum Centrum, 6-1-2018

Van fit naar VUT. 62 jaar ULO/MAVO-onderwijs in Deventer (Deventer 1983)

Mailwisseling met Johan van der Veen van werkgroep vergeten verzet Deventer, oktober-november 2018

K.H. Vos, Klakkende laarzen aan de IJssel. Deventer en zijn inwoners in de Tweede Wereldoorlog (Nieuwegein 1995)

Vrouwen voor vrede en opbouw 1946-1956 (Atria, kenniscentrum voor vrouwengeschiedenis Amsterdam)

De Waarheid 1-2, 14-5, 4-6, 13, 16 en 17-9, 8-10-1952

Jolande Withuis, Opoffering en heroïek. De mentale wereld van een communistische vrouwenorganisatie in naoorlogs Nederland 1946-1976 (Amsterdam 1990)

<http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4038917>